

Gesproken met... Johan Nijkamp en Gerard Prins

- Interview met twee werkers in de grafische industrie -

H.M. Vente

Inleiding inzake de boekdrukkunst

Aan het begin van de 21ste eeuw leven wij in een tijd waarin allerlei communicatiemiddelen ons dagelijks ter beschikking staan zoals internet, e-mail, mobiele telefoon, televisie, honderden kranten en weekbladen en vele duizenden boeken. Wij realiseren onszelf nauwelijks meer dat onze meest verre voorouders het voor de dagelijkse communicatie uitsluitend moesten hebben van de spreektaal. Vanuit de geschiedenis weten wij dat al vele eeuwen voor Christus de geschreven taal bekend was; te denken valt aan de hiërogliefen en het spijkerschrift. Eén van de eerste uitingen van de druktechniek: *stempels*, is bekend uit de vondst van prehistorisch aardewerk van ca. 5000 jr. voor Christus, waarop steeds weerkerende motieven in bandvormige versieringen verwerkt zijn. Deze zijn waarschijnlijk met rolstempels in de nog natte klei afgedrukt.

In het jaar 1040 na Christus werden door de Chinese smid Pi Sheng losse letters gegraveerd in koper. De oudste vroege vorm van druktechniek dateert dan ook uit China van voor de 9e eeuw na Christus. In Europa waren het vooral de monniken die boeken vervaardigden, die letter voor letter kalligrafeerden. Uit de late middeleeuwen is een boek met voorstellingen uit het Oude en Nieuwe Testament bekend. De begeleidende tekst was uitgevoerd in het Latijn en in de volkstaal. Een dergelijk boekwerk was bestemd voor geestelijken voor wie de aanschaf van een bijbel te kostbaar was. De eerste van deze *biblia pauperum*, de Latijnse armenbijbels, ontstond omstreeks 1280. Er zijn 68 exemplaren bewaard gebleven. Rond 1430 werden deze als *blokboek* gedrukt. Het blokboek werd gedrukt met een houtblok waarin de tekst en illustratie voor één pagina waren uitgesneden. In de Nederlanden en Duitsland was deze methode van drukken gebruikelijk in de 14e-15e eeuw vóórdat de uitvinding van de boekdrukkunst rond 1440 plaatsvond. Het vermaardste blokboek uit de 15e eeuw is het *Ars Bene Moriendi* (de kunst om op de juiste manier te sterven). Dit sterfboek gaat terug op de met de hand geschreven sterfboeken, die ontstonden na de pestperioden in de 14e en 15e eeuw. Het bevat teksten en afbeeldingen over de strijd van duivels en engelen om de ziel van een stervende. De eerste Nederlandse uitgave, waarvan het origineel zich bevindt in het British Museum te Londen, dateert van ca. 1460.

Het is vrijwel zeker dat in Europa de boekdrukkunst, dat wil zeggen het drukken met losse letters, omstreeks 1440 door de Mainzer goudsmid Johann Gensfleisch zur Laden, beter bekend als Johann Gutenberg is uitgevonden. Deze man leefde van 1394 tot 1468. Tot voor kort werd de Nederlander Laurens Janszoon Coster, die leefde van 1405 tot 1484, wel als de uitvinder genoemd, maar deze theorie is niet houdbaar gebleken. Wel is van hem bekend dat hij omstreeks 1430 in Haarlem werkzaam was als drukker van blokboeken. De letters werden in hout uitgesneden. De boeken die door Gutenberg en latere drukkers gedrukt werden, stonden technisch op een hoog peil door de regelmatige beïnkting, zonder grijze letters, en de evenwichtig ingedeelde pagina's. De versieringen en de hoofdletters aan het begin van een hoofdstuk werden meestal met de hand aangebracht. Deze drukwerken, die nog veel gelijkenis hadden met de handgeschreven boeken, werden incunabel of wiegendruk genoemd. Ze hadden geen titelblad en de bladzijden waren niet genummerd.

Een Engelse schrijver, Conway, was van mening dat de drukker Gerard Leeu die in Gouda van 1486 tot 1490 zijn drukkerij/uitgeverij had en in die jaren circa 48 uitgaven afleverde, een standbeeld verdiende vanwege zijn voortreffelijk incunabel drukwerk. Op

24 mei 1477, aan de vooravond van Pinksteren, verscheen zijn eerste uitgave in Gouda: 'Epistelen van Evangelien'. Van de vele andere drukkers/boekverkopers die sedert die tijd in Gouda werkten zijn ook vermeldenswaard de Collatiebroeders. Deze priesters die op de 'Heilige Dagen' het volk vermaningen aanzegden, verdienden de kost door het drukken, kopiëren en uitgeven van boeken. Van belang waren ook de broers Johannes en Andries Endenburg (1714-1723), die ondermeer de Beschrijving van de Stad Gouda van J. Walvis drukten en uitgaven. Ook de naam van Christoffel Plantijn, een belangrijke drukker uit de 16de eeuw, mag hier niet ontbreken. Hij leefde van ca. 1520 tot 1589 en was van origine een Fransman. Hij vestigde zich in het jaar 1549 in Antwerpen als boekbinder. In 1555 begon hij boeken te drukken en uit te geven. Hij goot zijn letters in zijn eigen bedrijf. Naast een goed typograaf was Plantijn ook een bekwaam zakenman. Op een zeker moment beschikte zijn bedrijf over meer dan 22 personen, een voor die tijd ongekend aantal. Zijn bedrijf in Antwerpen leeft nu nog voort als het Plantin en Moretus Museum.

In de 17de eeuw zijn ook Nederlandse drukkers wereldberoemd geworden, onder anderen vader en zoon Bleau, die kartografen en uitgevers waren. Zij werden internationaal vermaard vanwege onder meer de prachtig uitgevoerde *Grooten atlas off Wereltbeschrijving*, die uit negen delen bestaat. Ook drukker en uitgever Elsevier mag met ere genoemd worden. Door de grotere verdraagzaamheid in ons land werden in Nederland dikwijls boeken gedrukt die in andere landen verboden waren.

Aan het eind van de 19de eeuw was door de industrialisatie ook in de drukkerswereld vernieuwing noodzakelijk. Die begon vooral in Engeland. Aan het eind van de 19de eeuw stichtte de Engelsman William Morris de Kelmscott Press. Hij ging daarbij terug naar de met de hand verrichte arbeid. Hij drukte op handgeschept papier en ontwierp zijn eigen letters. Bij de vormgeving ontwierp hij twee naast elkaar gelegen pagina's tegelijk. De Kelmscott Press was commercieel niet erg succesvol, maar de door William Morris gebruikte esthetische principes werden door veel drukkers in Engeland overgenomen. Ook in andere landen kreeg hij navolging. De grote vernieuwer op typografisch gebied in Nederland was S.H. de Roos, die leefde van 1877 tot 1962. Hij heeft een reeks drukletters ontworpen. Het eerste lettertype was de Hollandse Mediaeval. Bij het ontwerpen van deze letter ging hij uit van de letters die tijdens de periode van de incunabelen in Venetië werden gebruikt. Een andere belangrijke Nederlandse letterontwerper was J.H. van Krimpen, die in Gouda werd geboren en in 1958 overleed.

In gesprek met Gerard Prins,

geboren 15 september 1926. Hand- en machinezetter en leermeesterzetter in ruste. Leerde het werk nog op de middeleeuwse manier.

Prins: 'Omstreeks 1834 stichtte Gerrit Benjamin van Goor in een pand aan de Kleiweg te Gouda een boekwinkel. Hij ging zich in 1839 meer toeleggen op het drukken en uitgeven van boeken. De firmaam werd toen de N.V. G.B. van Goor en Zonen Uitgeversmaatschappij. Uit die tijd zijn bekend de Van Goors Woordenboeken. Vele andere soorten boeken kwamen van de persen van dit bedrijf, zoals lesboekjes, dissertaties, enzovoort. Ook steendruk was bij Van Goor mogelijk.

De panden waar dit bedrijf op de Kleiweg gevestigd waren, zijn nog te herkennen: ze staan tegenover de Nieuwstraat. Het bovenste gedeelte van de puien is uitgevoerd in de prachtige Jugendstil van het begin van deze eeuw.

Gerard Prins.

Per 1 januari 1894 namen de heren Koch en Knuttel het drukkerij-gedeelte van het bedrijf over. In latere jaren werd de drukkerij verplaatst naar een terrein tussen de Turfmarkt en de Nieuwe Haven. Een groot gedeelte van de drukorders van Uitgeverij Van Goor ging mee met Koch en Knuttel, vooral de woordenboeken. Die werden gemaakt in vele talen en in alle mogelijke formaten: van heel kleine zakwoordenboekjes tot heel grote exemplaren. Het zetwerk voor die kleine woordenboekjes was werkelijk pietepeuterige handenarbeid. Als men dan weet dat de verlichting in die tijd in de zetterij allesbehalve ideaal was en bestond uit olielampen, dan begrijpt men dat het werk van een 'platzetter' moeilijk was. Het was bovendien erg eentonig. Hij moest zijn hele leven letter voor letter 'rapen' uit de zetkast. De enige variatie in zijn werk ontstond als een gedeelte van de regels in vet of met fonetische tekens gezet moest worden.

Een 'platzetter' is degene die het platte zetwerk verricht. Er waren ook 'smoutzetters'. Dat waren de zettters die het andere werk mochten zetten, zoals de titelpagina's, de kopteksten met bijzondere lettersoorten, briefhoofden, nota's, kwitanties, geboortekaartjes, ondertrouwkaarten, enzovoort. Een smoutzetter lette er scherp op dat anderen niet over zijn schouder meekijken en zo het vak van smoutzetter ook zouden leren. Als dit al gebeurde joeg hij ze weg. Er waren niet zo veel smoutzetters. Deze verdienden 1 cent per uur meer dan de platzetters, wat op het weekloon van toen heel wat was. De smoutzetters wilden dus geen concurrentie in hun vak. De zettters moesten voldoende productie leveren, daar werd voortdurend op gelet. Voldeed een zetter regelmatig niet aan de geëiste productie dan kon ontslag volgen.

Omstreeks 1928 werd mechanisatie bij Drukkerij Koch en Knuttel ingevoerd. Er kwamen twee soorten zetmachines: de ene soort was de Intertype of Linatypemachine. Hiermee werden (loden) regels gegoten, waarbij alle letters aan elkaar vast zaten. De andere machine, het Monotype, maakte losse (loden) letters. Toen in 1929 de zetterij gemechaniseerd werd, werden veel zettters overbodig en ontslagen. Een groot aantal van hen kwam niet meer aan het werk, vooral doordat in de jaren dertig de crisis erop volgde. De machines leverden altijd nieuw zetwerk, waardoor het drukwerk een mooiere kwaliteit kreeg. Bovendien leverden zij een hogere productie dan de handzetter.

Ik ben met het leerlingenselsel opgeleid bij Drukkerij Mulder aan de Oosthaven. Ik was leerling-handzetter. Het was oorlog. Een groot aantal personeelsleden van Drukkerij Mulder was naar Duitsland afgevoerd voor de 'Arbeitseinsatz'. De opleiding voor handzetter kreeg ik in de praktijk. De theoretische vakken, zoals Nederlandse taal, kregen we op zaterdagmiddag in de Ambachtsschool aan de Graaf Florisweg. Ik heb het vak goed kunnen leren. De oorlog was er de oorzaak van dat we weleens drukwerk maakten, dat er normaal nooit voorkwam. Gedurende de laatste weken van de oorlog hebben we bijvoorbeeld de Goudsche Courant gezet en gedrukt. Het was maar een klein blaadje, 25 x 30 cm groot. De tekst werd geheel met de hand gezet. Ik mocht de geboorte- en overlijdensberichten zetten, in zespunts letters. Dat was de kleinste letter die er was. Er was geen cokes voor de centrale verwarming, dus waren mijn vingers stijf van de kou. En ik had nog honger ook. De Goudsche Courant werd toen gedrukt op een 'trap-pers'. Dit is een kleine drukpers, die met de voet bewogen werd. Er was in de oorlogstijd geen elektriciteit, daarom moest er getrapt worden; echt werk voor een leerling. Kort na de oorlog mocht ik weer eens trappen. Er moest een lijst worden gedrukt met de nummers van de aangewezen distributiebonnen. Ik kreeg als beloning een halve brood! Ik was de koning te rijk. Ik had mij voorgenomen het brood te bewaren voor thuis, voor mijn vader en moeder.

Bij Drukkerij Mulder heb ik mijn diploma handzetter gehaald. Na mijn militaire diensttijd in voormalig Nederlands-Indië ben ik naar Drukkerij en Uitgeverij Meinema in Delft gegaan; hier heb ik het technische zetwerk, zoals het zetten van tabellen, geleerd. Via drukkerijen in Baarn en in Alphen aan den Rijn kwam ik uiteindelijk bij Koch en

Knuttel terecht, waar ik in 1960 'leermeester' werd. Inmiddels had ik het machinezettern ook onder de knie gekregen. Koch en Knuttel had voor de oorlog onder vakgenoten geen goede naam en ik had mij voorgenomen nooit bij deze drukkerij te gaan werken. Maar ik hoorde van een goede vriend, dat er zich bij de drukkerij na de oorlog veranderingen en verbeteringen hadden voorgedaan. Hij werkte er en hij gaf hoog op van de vernieuwingen. Er was toen een voorman nodig en toen heb ik gesolliciteerd. Er bleek inderdaad veel te zijn veranderd. Het was een toonaangevend bedrijf in Nederland geworden. Wij drukten Het Nieuwe Advertentieblad, een voorloper van wat nu de Goudse Post en het *Holland Silhouet* is. Voor Uitgeverij Versluis uit Amsterdam werden er schoolboeken gedrukt. Er werden ook encyclopedieën en andere boeken gedrukt.

Soms ook werden er herdrukken gemaakt van oude boeken, zoals De Geïllustreerde Flora van Nederland uit 1898. Hierbij werd nog gebruik gemaakt van het oorspronkelijke zetsel. Aan dit boek hadden bekende mensen meegewerkt zoals E. Hermans, H.W. Hensius en Jac. P. Thijsse. Zetsels van deze soort zijn nu alleen nog in musea te vinden. Nu worden er voor het drukwerk fotokopieën of in computers opgeslagen zetwerk gebruikt. Voor de Oudheidkundige Kring werden er een aantal nummers van de Tidinge mee gedrukt en enkele bundels. Naast het drukwerk werden er veel tijdschriften gedrukt zoals De Ingenieur, en verschillende weekbladen.

De eerste jaren heb ik daar leerlingen opgeleid tot handzetter. Dat was een opleiding van vier jaar in het kader van het leerlingensstelsel. Het aantal leerlingen varieerde van twaalf tot twintig, in de leeftijd van 14 tot 20 jaar. Er was een speciale leerlingenzetterij ingericht. De leerstof bestond in hoofdzaak uit gewone praktijkopdrachten van cliënten. Er werd ook gedrukt. De theoretische vakken werden niet meer zoals vroeger, in mijn tijd, in de Ambachtsschool op zaterdagmiddag gegeven. De jongens gingen daarvoor elke week een hele dag naar de Grafische School in Rotterdam of Utrecht.

De grafische opleiding was landelijk georganiseerd. Maar ook lokaal werd er invloed uitgeoefend op die opleiding. Daarvoor was er een Districts-opleidingscommissie. Die hield elk jaar een examen, waarbij de leerlingen die twee jaar opleiding achter de rug hadden, konden laten zien hoever ze daarmee waren. Mocht blijken dat ze er met de pet naar hadden gegooid, dan werden ze samen met een van de ouders op het matje geroepen. Ook de patroon en eventueel de leermeester werden zo nodig ter verantwoording geroepen. Het was geen gemakkelijke baan, maar als je pubers kunt opleiden tot vakman geeft dat een bevredigend gevoel.

Later werd ik benoemd tot algemeen chef. Dat betekende dat ik de leiding kreeg over een zestal afdelingen met ongeveer zestig personen. Koch en Knuttel had toen een naam gekregen, die in heel Nederland bekend was. Er kwamen echter veranderingen. Unilever nam het bedrijf in 1967 over. Er waren grote plannen. Bij de spoorbrug over de Gouwe zou een groot bedrijf worden gebouwd. Er is een begin gemaakt, maar later werden de plannen gewijzigd. Het bedrijf werd overgenomen door Drukkerij De Boer in Hilversum, die het bedrijf later zou opheffen. In die tijd heb ik de kans gehad van werkkring te veranderen. Tot het eind van mijn arbeidzaam leven werkte ik bij Drukkerij Twigt, die eerst in Gouda gevestigd was en nu in Waddinxveen zit. Dat was en is een modern, zich nog steeds ontwikkelend bedrijf.

In gesprek met **Johan Nijkamp**,

geboren 25 juni 1938. Drukkerspatroon, eigenaar van Drukkerij Nijkamp aan de Vest. Nijkamp: 'Het drukwerk ontstaat door een vel papier op het met inkt bedekte moederpatroon te persen. De inkt bevindt zich op de verhoogde delen van het moederpatroon. Deze oudste vorm van druktechniek wordt de 'hoogdruk genoemd, en wordt nog steeds voor de boekdrukkunst gebruikt. Hierbij worden in de zetselvorm de letters van lood, tegenwoordig ook van kunststof, aangebracht. Samen met de clichés waarop de

afbeeldingen zijn aangebracht, wordt het moederpatroon samengesteld. Het moederpatroon is in spiegelbeeld en op zijn kop op de zettafel. Een ervaren zetter leest de tekst ondersteboven en in spiegel-schrift net zo eenvoudig als anderen een boek. In de 15e eeuw werd de 'diepdruk' uitgevonden; deze techniek wordt uitgevoerd met platen of rollen waarin de tekst en de clichés zijn gegraveerd. De inkt bevindt zich in de verdiepingen en de afdruk komt tot stand door een vel papier op het moederpatroon onder hoge druk te persen. In 1798 werd de 'vlakdruk' of 'steendruk' uitgevonden, de voorloper van de offsettechniek.

Johan Nijkamp

Oorspronkelijk werd het beeld of de tekst met 'vetkrijt' aangebracht en werd de steen nat gemaakt. Alleen op de ingevette plaatsen werd het water afgestoten en als de steen met inkt werd besmeerd, bleef dit alleen op de ingevette plaatsen achter. Op zijn beurt wordt inkt weer door het water afgestoten. Wanneer er van de plaat een afdruk werd gemaakt, gaf het ingevette en geïnkte gedeelte de inkt weer af, zodat er een afdruk ontstond. De huidige 'offsetdruk' is gebaseerd op hetzelfde systeem; alleen de gebruikte materialen zijn vervangen door filmgevoelig materiaal. De offsetpersen kunnen een formidabele snelheid bereiken. Het 'zeefdrukken' is een techniek waarbij men een over een raam gespannen stuk nylon of kunstzijde gebruikt, dat op bepaalde plaatsen inktdoorlatend is gemaakt.

Na mijn schooltijd ging ik werken bij Drukkerij Mulder op de Oosthaven, schuin tegenover het Postkantoor. Ik kwam in het leerlingstelsel, dan ging je een dag in de week naar school en voor ons was dat Rotterdam. Het duurde vier jaar. Het was een strakke opleiding: werd je van school gestuurd, dan werd je contract verbroken. Je kon dan in heel Nederland niet meer in een drukkerij gaan 'werken'. Bleef je op school zitten dan werd je contract voor een jaar verlengd. Je mocht het maar één keer overdoen. Na vier jaar was je jonggezel, je kon verder leren voor leermeestergezel, maar dat deden de meeste mensen niet. Het was de bedoeling dat ik de zaak van mijn vader Theodorus Hubertus Nijkamp (geboren 18 maart 1902) over zou nemen. Ik ben naar de Handelsavondschool gegaan en heb mijn middenstandsdiploma behaald. Na de militaire dienst ben ik opgegaan voor mijn patroonsdiploma. Ik ben in 1961 bij mijn vader gaan werken. De drukkerij was toen aan de Turfmarkt gevestigd. Daar heb ik mijn vak *boekdrukker* geleerd. De meeste mensen begrijpen dat woord verkeerd. Het houdt niet in dat er altijd boeken gedrukt worden, maar is de benaming van het druksysteem: 'Boekdruk' of 'Hoogdruk'. Ik werk nog steeds met de 'boekdruk' met losse letters. Dat is een leuk, maar jammer genoeg een uitstervend vak. Ik ben een vreemde eend in de bijt! 'Boekdruk' is bedoeld voor kleinwerk, men werkt ook met clichés. Bij Koch en Knuttel drukte men ook grootwerk zoals bijvoorbeeld encyclopedieën en kranten. Dit gebeurde wel met de zetmachine. Het zetsel werd van lood gemaakt.

Er waren in Gouda verder alleen familiebedrijfjes. Toen ik ging werken waren er heel wat, voornamelijk met een rooms-katholieke achtergrond. Het werk voor de kerk werd onder hen verdeeld. Zij hielden van elkaar als op 't scherpst van het zwaard. Zij konden

goed met elkaar vergaderen, maar samenwerken was er niet bij. Enkele namen: de drukkerijen Verzijl, De Jong, Imholz en Middelweerd. Je had ook een paar algemene bedrijven: Koch en Knuttel met het kantoor op de Turfmarkt, de naam staat nog op de gevel. Verder Drukkerij Mulder op de Oosthaven en Drukkerij Mallon op de Nieuwehaven.

De enige drukkerij met een protestantse achtergrond was door mijn grootvader Evert Jan Nij kamp opgericht: Drukkerij Nij kamp.

Mijn grootvader, hij is in 1952 gestorven, gaf de Goudse Gereformeerde kerkbode uit. Bij de boedelscheiding bleek dat er elke week op dat kerkblad vijftig gulden toegelegd moest worden. Theo Bom, de taxateur, die voor mijn vader op de Turfmarkt de administratie van mijn grootvader zat te bekijken, riep van boven aan de trap naar beneden 'Hé, Nijkamp verdien je elke week vijftig gulden aan de gereformeerde broeders?'. 'Ikke niet', riep mijn vader terug. 'Stoppen dan met dat Blad', riep Bom. In die tijd kwamen er dus nogal wat gereformeerden over de vloer voor het kerknieuws, maar veel verdienen deed hij er niet aan.

De merkwaardige situatie deed zich ook voor dat er nogal wat opdrachten via de boekhandel binnenkwamen. Zelf heb ik dat met boekhandel Smit en heel vroeger ook met boekhandel Quant meegemaakt. De klanten van de boekhandel lieten bijvoorbeeld rekeningen en enveloppen drukken. Ook via boekhandel Slooff uit Ouderkerk aan de IJssel deden wij veel drukwerk. In Moerkapelle was het een rouwondernemer die het werk aanbracht. Er werd aan deze tussenpersonen een provisie van tien procent over de arbeidskosten betaald.

Het was geen wonder dat het moeilijk was om rond te komen als de spoeling zo dun is. Daarbij komt nog dat de meeste mensen het bedrijf erfden van hun vader, maar die had dan wel voorgeschreven hoe de erfenis verdeeld moest worden. Mijn opa bijvoorbeeld had beschreven dat de ongetrouwde dochter de helft kreeg, en de zoon en de andere dochter, waaronder mijn vader, elk een kwart. Mijn vader moest dus van zijn gewone loontje driekwart van de erfsom bij elkaar brengen om te kunnen uitkeren. Op dat moment ging het bedrijf bijna failliet. Bij Drukkerij Mallon was het nog erger. Dat waren twee broers met, ik geloof, vijf of zeven zussen.

Je kon wel concurreren, maar werken tegen afbraakprijzen mocht niet. Er waren landelijk vrij strenge afspraken. Mijn vader heeft eens een dergelijke zaak met een collega aan de hand gehad. Die man had vergeten de omzetbelasting en de toeslag op het papier te berekenen en toen werd aan mijn vader gevraagd om te bepalen hoe hij gestraft zou moeten worden. Eigenlijk had hij een extra nota moeten sturen voor het ontbrekende bedrag, maar die zou toch niet betaald worden. Er kon ook een boete worden vastgesteld. Dat controlesysteem is langzaam verwaterd. Na verloop van tijd zijn de meeste bedrijven gestopt, een enkele ging failliet. Samengaan was er niet bij. Vaak was de apparatuur oud en het product van mindere kwaliteit. Dan was overname niet aantrekkelijk. Iedereen die in de grafische industrie werkte was verplicht georganiseerd, zowel werkgever als werknemer. Als een werkgever om de een of andere reden uit de bond werd gestoten, was het personeel als het ware verplicht om ontslag te nemen. Er waren ook afspraken met papier- en machinehandelaren. Er werd alleen verkocht aan aangesloten leden. De werkgevers hadden één bond. De werknemers hadden er drie, die echter nauw samenwerkten. De bonden waren erg machtig. Zij zijn afkomstig uit de gilden. Het oude drukkersvak is altijd erg besloten geweest. Zij hadden zelfs een eigen rechtbank, met dezelfde bevoegdheid als de Arrondissementsrechtbank. Er was ook een centrale commissie die op hetzelfde niveau stond als het Amsterdams Gerechtshof. Men had zich te houden aan wat daar werd besloten. Zo'n rechtszaak ging als volgt: er werkte een zettlersleerling in ons bedrijf, die meer met zijn rug dan met zijn buik naar de zetskast stond. Hij stond alsmear te praten maar leren, ho maar! Dit probleem is voorgelegd

aan de districtscommissie. Ik moest garanderen dat hij zijn diploma kon halen. Toen ik dat niet kon, werd hij door de commissie bij mij weggehaald. Ik weet niet of hij ooit zijn diploma gehaald heeft, maar ik ben toen gestopt met het aannemen van leerlingen. Ook dit rechtstelsysteem is voorbij.

De meisjes die in deze nieuwe tijd achter de beeldschermen gingen zitten, weigerden in de bond te gaan en zochten eventueel wel een andere baas. De invloed van de bonden is hierdoor sterk verminderd. De rechtspraak is verdwenen. De Periodieken-commissie, die vroeger het zwerven van periodieken voorkwam, is er ook niet meer. Periodieken zijn nogal grote opdrachten, waar vaak speciale apparatuur voor wordt aangeschaft. Als een opdrachtgever van een periodiek ging zwerven, had dat vaak een faillissement van een drukker tot gevolg. Nu bemoeien de bonden zich alleen nog maar met de CAO. De CAO van de Grafische Bond staat vaak model voor de andere bedrijfstakken. Samen met de Bond van Diamantbewerkers is de Grafische Bond de oudste vakbond van Nederland. Sinds kort bewegen ook uitzendbedrijven zich in de grafische wereld. Deze mensen zijn voornamelijk bezig met offset, achter de computer en met fotografisch werk.

Het boekdrukvak is erg veelzijdig, en niet alleen het drukken, maar ook de 'papierbewerking'. Het 'pregen' is het onder druk maken van reliëf; 'stansen' is het snijden van kleine vellen uit een groot vel papier; het 'ritsen' is het doorsnijden van een laag van twee op elkaar geplakte vellen zelfklevend papier, voor het maken van etiketten; het 'perforeren' is het aanbrenge van een geperforeerde scheurrand en het 'rillen' wil zeggen dat er een vouwrijl in karton wordt aangebracht. Dit gebeurt om het breken van bijvoorbeeld kaften van karton te voorkomen.

Wij doen op dit moment veel familiedrukwerk, kaartjes, briefhoofden, formulieren, enzovoort. Wij hebben één werknemer in dienst die hier al vijfendertig jaar werkt. In een bedrijf als dit kun je weinig plannen. Rouwwerk of een geboortekaartje komt er steeds tussendoor. Sommige mensen willen alleen de blanco kaartjes voor geboorte of ander soort familiewerk kopen, om zelf via de computer te gaan drukken, maar de meesten komen er later mee terug om ons te vragen het toch ook maar te drukken. Het blijft een vak apart!

Juist voor Kerstmis 2000 overleed Johan Nijhamp na een ziekbed van ruim drie maanden. Tot op het laatste moment heeft hij zijn boekdrukkerij geleid. Mevrouw Nijhamp stelt het op prijs dat bijgaand interview met haar man onverkort in de *Tidinge* wordt opgenomen.

Bronnen

Oude Ambachten (Utrecht 1984).

Spectrum Encyclopedie (CD-rom; Utrecht 1998).

Een *drukker* zoekt publiek (Gouda 1993).

'N.V. Drukkerij v/h Koch & Knuttel, Gouda 191 1-1936', Nieuwsblad voor de Boekhandel (1935).

'Goudse drukkers in vroeger jaren', Goudsche Courant, 26 januari 1952.

M.E. Kronenberg, Twee onbekende incunabelen in het archief *Bergh* (1923).

A.M. Ledebor, Boekdrukkers en boekverkoopers te Gouda (Dordrecht 1872).

P.A.F. van Veen, Drie generaties *Van Goor* 1839-1951 (Dordrecht 195 1).